

VARGA ZSUZSANNA

Miért bűn a sikeresség?

Termelőszövetkezeti vezetők a vádlottak padján
az 1970-es években

A Kádár-korszakkal kapcsolatban még sok az adóssága a jelenkortörténet-írásnak. Igaz ugyan, hogy mind a korai, 1956–1963 közötti, mind a záró, a rendszerváltást megelőző éveket intenzíven kutatták már, de a köztes, majd emberöltőnyi időszak, a „kádári aranykor” kevésbé hozta lázba a történészeket. Engem viszont több mint tíz éve foglalkoztat egy ekkoriban zajló persorozat, melynek vádlottjai egy sajátos gazdasági vezetőcsoport tagjai közül kerültek ki. Egyrészt a perek tömegessége keltette fel a figyelmem: eddigi kutatásaim szerint több mint ezer termelőszövetkezeti vezető ellen indult büntetőeljárás az 1970-es évtized első felében, ami azt jelenti, hogy e vezetői gárda 10-15%-a érintett volt. Másrészt az is szembetűnő, hogy megelőzőleg, az 1960-as évek végén, az 1970-es évek legelején a hatalom nagyra értékelte s magas rangú kitüntetésekkel méltányolta teljesítményüket. Jelen tanulmány első része arra keresi a választ, hogy miért a termelőszövetkezeti szektor került a reformpárti és reformellenes erők küzdelmének ütközőzónájába. A második rész azt vizsgálja, hogy az 1972 után megerősödött dogmatikus vezetői csoport a pártállami rendszer mely szerveit használta fel a perek tömegessé tételére. A harmadik rész pedig áttekinti a tsz-vezetők elleni perek főbb jellegzetességeit.

Lobbyharcok

Az 1960-as évek második felében akár keletről, akár nyugatról érkeztek politikusok, diplomaták és turisták Magyarországra, meglepődve látták a boltok és piacok bőséges élelmiszer-kínálatát. A csodálkozásuk abból adódott, hogy ekkoriban még a többi szocialista ország, beleértve a Szovjetuniót is, állandósult élelmiszerhiánnyal küzdött. Magyarországon viszont a növekvő agrárexport mellett sem okozott gondot a lakosság élelmiszer-szükségleteinek mennyiségi kielégítése, sőt egyre inkább lehetővé vált a minőségi igények kielégítése is. Nem véletlen, hogy a nyugati sajtóban Magyarországgal kapcsolatban egyre gyakrabban használták a „gulyáskommunizmus” kifejezést.¹

¹ *Richard J. Crampton*: *Eastern Europe in the Twentieth Century and After*. Routledge, New York–London, 1997. 316–317.; *Nigel Swain*: *Hungary. The Rise and Fall of Feasible Socialism*. Verso, New York–London, 1992. 107–109.

A mezőgazdasági termelés felfutását a hatalom és az agrártermelők sajátos kiegyezése tette lehetővé. Fontos közvetítőszeret játszott ebben a Fehér Lajos körül formálódó agrárlobbi, amely meggyőzte a politikai vezetést arról, hogy jelentős beruházásokat kell a mezőgazdaságba csoportosítani ahhoz, hogy a felszámolt egyéni gazdaságok helyén modern nagyüzemek jöjjenek létre.² Legalább ilyen fontosnak bizonyult, hogy Fehér Lajosék érvelése nyomán Kádárék átmeneti időre engedélyeztek olyan, alulról jövő érdekeltségi kezdeményezéseket, amelyek bár eltértek a szovjet kolhozmodellől, de nagyobb és minőségi termelésre ösztönözték a tsz-tagságot.³ Ennek fontossága akkor érthető meg, ha felidézük, hogy a kollektivizálás után a termelőszövetkezet a passzív ellenállás színtere lett, azaz a tagság egy jelentős része szabotálta, illetve a kötelező minimumra csökkentette a közösben végzett munkát. Az élelmiszerimport gyors megszüntetésében érdekelt kádári vezetés tehát kénytelen volt kompromisszumot kötni a tsz-tagsággal. Az 1960-as évek során kiderült, hogy ez a pragmatikus problémakezelés nem átmeneti időre szólt, hanem tartósan létjogosultságot szerzett. Az 1967. évi tsz-törvény jogilag is megerősítette azokat a – gyakorlatban kialakult, ámde a szovjet modellől számos ponton eltérő – megoldásokat, amelyek a hazai adottságokhoz és a tagság sajátos érdekeihez igazodtak.⁴

Erre az időre kezdett kialakulni az a munkamegosztás, amely a későbbiekben is mindvégig jellemezte a szocialista agrárszektort. Míg a nagyüzem a szántóföldi növénytermesztésben, az erőteljesen gépesített ágazatokban produkált jó eredményeket, addig a háztáji a sok kézi munkát igénylő kultúrákban (például zöldség- és gyümölcsstermesztés) és bizonyos állati termékek előállításában (tojás, baromfi- és sertéshús) járt elől. A mezőgazdaság gyorsan javuló teljesítményéből nemcsak az agrártermelők, hanem az egész lakosság és maga a hatalom is profitált. Az agrárexport bővülése hozzájárult a külkereskedelmi mérleg javulásához.⁵

Ezen tények ismeretében igencsak meglepőnek tűnhet, hogy az 1970-es évek elejétől a sajtóban a termelőszövetkezeteket lejárató kampány bontakozott ki. Megszaporodtak az olyan cikkek, amelyek azt sugallták: a termelőszövetkezetek nem tisztességes úton, hanem ügyeskedéssel, spekulációval érték el az annyit hangoztatott eredményeiket.⁶ A bírálatok éle elsősorban az úgynevezett kiegészítő, azaz a mezőgazdasági alaptevékenységen kívül folytatott tevékenységre irányult, amely különösen 1967 után szélesedett ki. Az újságcikkek szerint a kiegészítő tevékenység eltorzítja a szövetkezetek fejlődését, elvonja a vezetők és a tagok figyelmét a mezőgazdasági termeléstől, tisztességtelen versenyt jelent

2 Papp István: Fehér Lajos agrárpolitikai tevékenysége. In: Magyar agrárpolitikusok a XIX. és a XX. században. Szerk. Sipos Levente. Napvilág, Bp., 2010. 279–283.

3 Varga Zsuzsanna: Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon 1956–1967. Napvilág, Bp., 2001. 71–91.

4 Uo. 137–147.

5 A mezőgazdaság és az élelmiszeripar összefoglaló adatai, 1960–1970. KSH, Bp., 1972. 18–19.

6 Különösen éles hangú cikkek jelentek meg az MSZMP központi lapjának a hasábjain. Ld.: Félmillió forint jogtalan újítási díj. A termelőszövetkezetek ellenőrizték rendszeresen közös vállal-

az iparnak, ahonnan a magasabb fizetéssel elszívja a képzett munkaerőt, az élelmiszer-feldolgozás pedig aláássa az élelmiszeripar ellátási felelősségét stb.

Ez a hangulatkeltés annak a szélesebb folyamatnak a részét képezte, amelynek tétje nem volt kevesebb, mint az 1968-as reform folytatása vagy leállítása.⁷ A reformpárti és a reformot ellenző erők küzdelmének célkeresztjébe a termelőszövetkezetek kerültek. Az egyik fél számára a pozitív, követendő példát jelentették, a másik fél viszont a reform káros hatásait akarta bizonyítani velük.

Miközben a mezőgazdaság egyre inkább „bezzeg-ágazattá” vált, köszönhetően a termelőszövetkezetek rugalmas és sikeres alkalmazkodásának a reformhoz, a nehézipari vállalatoknál az átállás nehézkesen haladt. A mezőgazdaság és az élelmiszeripar nemcsak a belső ellátás javuló színvonala miatt kapott dicséretet, hanem a rubel- és dollárelszámolású export terén nyújtott teljesítmény miatt is. Ezzel szemben az ipari vállalatoknál a korszerű, külföldön is jól értékesíthető termékek hiánya kapott hangsúlyt. Kritikaként fogalmazódott meg az is, hogy „a vállalatok egy része nagyobb erőt fejt ki az állami támogatások, kedvezmények megszerzése és megtartása, mint például a költségszínvonal csökkentése és a termelékenység emelése érdekében”.⁸

Ezeket a kritikákat különösen nehezen viselték a nehézipari szektor képviselői, akik a megelőző évtizedekben egyértelműen privilegizált helyzetben voltak. Közismert, hogy a szocialista gazdaságfejlesztés koncepciója szorosan összekapcsolódott a nehézipar elsődleges szerepével, ami a hidegháború időszakában magában foglalta a hadiipari termelés felfuttatásának szükségességét is.⁹ E szféra gyárigazgatói az 1940-es évek végétől kezdve többnyire azt tapasztalták, hogy a nehézipar (bányászat, villamosenergia-ipar, kohászat, gépipar) kapja a legtöbb beruházást. Mindezek következtében kialakult egy nehézipari lobbicsoport, amely arra az ideológiai axiómára is támaszkodhatott, hogy a szocializmus építésében a munkásosztályt illeti a vezető szerep. E tétel jegyében 1949-től kezdve több tízezer ipari munkást „emeltek ki”, azaz

kozásaikat. Népszabadság 1971. február 3.; A népi ellenőrzés vizsgálata. Szövetkezeti gépekből „maszek ócskavas”. Népszabadság 1971. december 22.; Gazdasági kalandorok bukása. Egy vállalat felszámolásának tanulságai. Népszabadság 1972. február 5.

7 Berend T. Iván: A magyar gazdasági reform útja. KJK, Bp., 1988. 306–362.; Földes György: Kötélhúzás felsőfokon. Kádár és Brezsnyev. In: Ki volt Kádár? Szerk. Rácz Árpád. Rubicon, Bp., 2001. 103–113.; Huszár Tibor: Kádár János. Politikai életrajz. II. 1957 november – 1989 június. Szabad Tér–Kossuth, Bp., 2003. 233–256.; Varga Zsuzsanna: Érdeklődések, lobbiharcok az MSZMP vezetésén belül az 1970-es évek elején. In: Pártok, politika, történelem. Tanulmányok Vida István egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szerk. Réfi Attila–Sziklai István. ELTE, Bp., 2010. 441–456.

8 Magyar Országos Levéltár (= MOL) M-KS 288. f. 4/97. ő. e. Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1968. december 4-ei üléséről. 2. Az 1968. évi gazdasági fejlődés, a gazdasági reform és a jövő évi gazdasági munka fő irányai.

9 Germuska Pál: Szocialista csoda? Magyar iparfejlesztési politika és gazdasági növekedés, 1950–1975. Századok 146. (2012) 47–78.

rövid képzést követően a politikai, gazdasági, társadalmi élet vezető funkcióiba helyezték őket.¹⁰

A nehézipari lobbizás tehát nemcsak az ágazati minisztériumok (1956 után: Nehézipari Minisztérium; Kohó- és Gépipari Minisztérium) és a legnagyobb vállalatok vezetőiből tevődött össze, hanem tagjai közé számítottak azok a „munkáskáderek”, akik a központi vagy területi pártapparátusban vagy éppen a szakszervezetekben dolgoztak. Ezek a funkcionáriusok érzékelték azt, hogy mind a pártvezetésen, mind az apparátuson belül jelentékeny számban voltak olyanok, akik kezdettől fogva fenntartásokkal, sőt ellenérzéssel viszonyultak az új gazdasági mechanizmushoz. Ők tehát döntően ideológia merevségből, dogmatizmusból kerültek a reform ellenzőinek táborába.¹¹ A nehézipari lobbizás alapvető ellenérdekeltsége viszont abból adódott, hogy 1968 után a piaci alkalmazkodás nehézségei miatt gazdasági pozíciói romlását érezte.

A reformellenes tábor formálódására így emlékezett vissza Nyers Rezső: „Hogy szervezett ellentámadás lett volna, arról csak utólagos információkat hallok, de akkor személyesen nem találkoztam ilyennel. [...] Egyébként a miénkhez hasonló, eléggé zárt politikai rendszerben nem az a »dolgozók rendje«, hogy az ellenzék nyíltan lép fel és agitál. Inkább miután megkeresi azt a pontot, ami a közvéleményre hivatkozva is támadható, s amivel kapcsolatban a rendszer, a hatalom érdekében is beavatkozást remél, ott rejtett célú kritikával, meg befolyásos körökben való lobbizással nyomást gyakorol.”¹²

Ez az idézet az állampárti rendszerben zajló „politikacsinálás” egyik nagyon fontos sajátosságára mutat rá. Mivel az állampárti rendszerben az érdekek nyílt ütköztetésére nem volt lehetőség, ezért a konfliktusok az ideológia síkján mutatkoztak meg.¹³ Az ideológiai axiómák módosulásából következtetni lehet a hatalmi preferenciák átrendezésére. Két olyan nagy témát lehet kiemelni, amelyek értelmezése az 1968-as reform előkészítése során változott, s éppen a termelőszövetkezetek számára eredményezett nagyobb mozgásteret. Az egyik ilyen a tulajdonviszonyok kérdése, amelyben hosszú ideig megkérdőjelezhetetlen tételnek számított az állami tulajdon felsőbbrendűsége.¹⁴ Az 1968-as reform eszmei előkészítése során pedig kimondták, hogy „mindkét tulajdon – az állami és a szövetkezeti – egyenjogú tulajdonforma”.¹⁵ Ehhez képest az 1970-es évek elején a sajtóban újraindult a vita arról, hogy vajon a szövetkezeti tulajdon egyenrangú-e

10 *Huszár Tibor*: Az elittől a nómenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása Magyarországon (1945–1989). Corvina, Bp., 2007. 53–65.; *Tőkés Rudolf*: A kialakított forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás, 1957–1990. Kossuth, Bp., 1998. 98–107.

11 *Hajdú Tibor*: A csőd kezdete. A Központi Bizottság 1974. márciusi ülése. Beszélő 1998/5. 85–89.

12 *Ferber Katalin–Rejtő Gábor*: Reform(év)fordulón. KJK, Bp., 1988. 32.

13 Ezek a viták jól nyomon követhetők a *Társadalmi Szemle* és a *Pártélet* c. folyóiratokban, valamint a *Népszabadság* c. napilapban.

14 *Kornai János*: A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan. HVG, Bp., 1993. 94–121.

15 A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1963–1966. Szerk. Vass Henrik. Kossuth, Bp., 1968. 402–409.

az állami tulajdonnal. A szövetkezeti tulajdont főleg a háztáji gazdaságok és a melléküzemágak miatt bírálták.

A másik a hierarchia érvényesülése az érdekviszonyok terén: vagyis az az elv, hogy a társadalmi (össznépi, népgazdasági) érdekek kell alárendelni az egyéni és a csoport- (a vállalati, tsz-) érdekeket. Ehhez képest az új gazdasági mechanizmus bevezetésével teret nyert az a felfogás, hogy a szocialista társadalomnak is jellemzője az elkülönült érdekekkel rendelkező társadalmi csoportok léte.¹⁶ Nyers Rezső gazdaságpolitikai titkár 1966 őszen a Központi Bizottság (KB) egyik ülésén így jellemezte a változást. „A szocializmusban [...] bizonyos területeken elismerjük a személyi érdeket. Kollektív érdek pedig a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél, kisiparban, kiskereskedelemben van, ahol a gazdasági tevékenység jellege olyan, hogy helyes, ha a csoportérdek dominál, hisz az eszközöket is ők adják, ők használják fel, a közérdekre tudják felhasználni. A Csepel Műveknél, Ózdon és még nagyon sok területen az osztársadalom érdeke a domináló, és ott össznépi tulajdon is kell, hogy legyen. De amennyire nem következetes szocializmus jönne létre abból, ha a Csepel Műveket kollektivizálnánk, szövetkezetesítenénk, annyira nem következetes szocializmus lenne a kis-méretű tevékenység államosítása. Arra – hogy pestiesen mondjam – még a gatyánkat is ráfizethetjük, az pedig az össznépnek nem lehet érdeke.”¹⁷

A reformfolyamat során tehát a csoportérdek is „szalonképessé” vált. Az 1970-es évek elejétől viszont újból felerősödött a társadalmi érdek elsődlegességének hangsúlyozása. Sőt teret nyertek olyan nézetek is, hogy ha az egyéni és a csoportérdeket a közösség, az ország rovására értelmezik, fel kell lépni az ilyen tendenciák ellen.

A Biszku Béla körül tömörülő reformellenes erők¹⁸ egyre inkább összehangolt fellépését példázza az alábbi eset. 1970 első felében a Vas-, Fém- és Villamosenergia-ipari Dolgozók Szakszervezete a Kohó- és Gépipari Minisztérium Közgazdasági és Ellenőrzési Főosztályával közösen vizsgálatot folytatott a Budapest környéki mezőgazdasági termelőszövetkezetek kiegészítő ipari tevékenységével kapcsolatban. Az összefoglaló jelentésben, amit az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Bizottságához is eljuttattak, felhívták a figyelmet arra a problémára, miszerint a termelőszövetkezetek az ipari részlegekben dolgozó munkásoknak és alkalmazottaknak olyan mértékben fizettek ki prémiumokat, különféle munkahelyi pótlékokat, hogy ezek az alapbérekkel együtt jelentősen meghaladták az állami vállalatokban azonos tevékenységek után fizetett órabérek és pótlékokat. Ez egyrészt indokolatlan jövedelemaránytalanságokat szült a szövetkezetek és nagyipari vállalatok között, másrészt pedig a magasabb jövedelmek révén a termelőszövetkezetek „elszívták” szakmunkásokat az állami szektorból. „A szö-

16 Uo.

17 MOL M-KS 288. f. 4/83. ó. e. Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1966. október 13-ai üléséről.

18 E csoport további ismert képviselői közé tartozott Komócsin Zoltán külügyi KB-titkár, Pullai Árpád ideológiai, majd pártszervezésért felelős KB-titkár és Gáspár Sándor, a Szakszervezetek Országos Tanácsának (SZOT) az elnöke.

vetkezetek melléküzemági tevékenységének bevezetésével fellépő munkaerő-elszívó hatás már hosszú idő óta foglalkoztatja vállalatainkat. Ez a probléma szakszervezetünk vezetői és a kohó- és gépipari miniszter elvtárs között folytatott tanácskozás során is napirenden volt. Mindezekon túl a szovjet–magyar árucscere-forgalmat tárgyaló miniszteri értekezleten is ez a kérdés felvetődött, mely szerint a vállalatok ez irányú kötelezettségeinek teljesítését hátrányosan befolyásolja a szövetkezetek részéről jelentkező nagymértékű munkaerő-elszívó hatás.”¹⁹

Az ilyen és hasonló akciókkal végül sikerült elérni, hogy néhány olyan kérdés, amely összefüggésbe volt hozható a reform negatív hatásaival, 1971 folyamán az MSZMP Politikai Bizottsága (PB) elé került. Március 9-én az PB megtárgyalta „A munkaerő-mozgás mértéke, iránya és okai, valamint a nemkívánatos munkaerő-vándorlás korlátozása és a törzsgárda fokozott megbecsülésére teendő intézkedések” című anyagot.²⁰ Fél év múlva pedig már a termelőszövetkezetek nem mezőgazdasági jellegű tevékenysége is a PB elé került.²¹ A korlátozások év végén öltöttek jogi formát.²²

A kádári vezetés növekvő érzékenységét döntően a lengyel válság, s az ezzel összefüggésben erősödő moszkvai kritika magyarázza. Kádár így foglalta össze a magyar vezetés számára levonható tanulságokat: „Szeretném kimondani – bár nem vagyok babonás –, a lengyelországi események tanulságait komolyan kell venni. Akármilyen keserves, de ez ingyen segítség a mi munkánkhoz, aminek nem figyelembe vétele komoly mulasztás volna. [...] a gazdasági rendelkezéseket előkészítő elvtársaknak nagyon el kell gondolkozniuk azon, hogy olyan irányba menjünk, ami tartható lesz tízéves vonalként, és ne kelljen visszacsinálni semmit sem. Nem azt mondom, hogy nálunk ilyen a helyzet, de a Lengyelországban történtek mondanak nekünk valamit.”²³

A táboron belül jelentkező újabb instabilitás kezelése a Szovjetunió Kommunista Pártja 1971 tavaszán lezajlott XXIV. kongresszusán is nagy figyelmet kapott. Nem véletlen, hogy néhány héttel később Budapesten, a szakszervezeti kongresszuson a főtitkár, Gáspár Sándor a szakszervezetek társadalmi szerepét abban jelölte meg, hogy felhívják a figyelmet az érdekellentétekre abból a célból, hogy így megelőzhetővé váljon a társadalmi konfliktus. Azt is világossá tette,

19 MOL M-KS 288. f. 15/192. ó. e. A Vas-, Fém- és Villamosenergia-ipari Dolgozók Szakszervezetének jelentése a szövetkezetek munkaerő-elszívó lehetőségeinek ellenőrzése tárgyában végzett vizsgálatok megállapításairól. 1970. szeptember 19.

20 MOL M-KS 288. f. 5/548. ó. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1971. március 9-én tartott üléséről.

21 MOL M-KS 288. f. 5/564. ó. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1971. szeptember 7-én tartott üléséről.

22 Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1971. Bp., 1972. 515–517., 583–586. 41/1971. (XII. 14.) sz. Korm. rendelet a szövetkezetek gazdasági tevékenységének köréről. 1048/1971. (XII. 14.) sz. Korm. határozat a mezőgazdasági termelőszövetkezetek nem mezőgazdasági jellegű tevékenységéről.

23 MOL M-KS 5/548. ó. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1971. március 9-ei üléséről.

hogyan Magyarországon hol érezhető szerinte a legnagyobb feszültség: „az utóbbi években éppen a szocialista rendszer számára legfontosabb területen, az állami iparban nőtt a leglassabban a fizikai munkások fizetése. Felhívta a figyelmet, hogy a nagyüzemekben dolgozókra nagyobb figyelmet kell fordítani, jobban kell gondoskodni élet- és munkakörülményeik javításáról.”²⁴

Az 1972-es év az egyre erősödő s egyre magasabb szintről érkező szovjet kritikák jegyében indult. 1972 februárjában a Leonyid Brezsnjevvel Zavidovóban folytatott tárgyalásról így számolt be Kádár a PB-tagoknak: „Az egyik tárgyalási szakaszban Brezsnjev elvtárs – mindvégig saját, személyes véleményeként – külön és hosszadalmasan beszélt arról, hogy nagyon nyugtalanítja őt Magyarország gazdasági helyzetének néhány negatív mutatója, s egyes jelenségek, amelyek mint tendenciák veszedelmesek. [...] Olyan folyamatot látnak, hogy [...] nálunk az eszközök és a jó munkaerő növekvő része a nagyon fontos állami szektorból fokozatosan a lazább, szövetkezeti és magánszektorba megy át. A kereseti viszonyok úgy alakulnak, hogy a lakosság viszonylag kis részének jövedelme gyorsan nő, jelentős munkástömegeké pedig nem, vagy csekély mértékben. Az árak növekednek, és bizonyos fogyasztási cikkek csak a jó keresetűek számára elérhetők. Ez a dolgozóknak elégedetlenséget kelt, s idővel komoly szociális, sőt politikai feszültséggé növekedhet. [...] Általában a központnak, ideértve a kormányt is, a folyamatokat s a szükséges eszközöket is jobban kézbe [!] kellene tartania, hogy a nemkívánatos tendenciákat visszafordíthassa.”²⁵

A reform belső ellenzéke kihasználva a külső – elsősorban Moszkva, de az NDK, Csehszlovákia és Bulgária részéről is jelentkező – politikai nyomást, elérte, hogy az MSZMP KB 1972. november 14–15-ei ülésén, habár a határozat hangsúlyozta az új gazdasági mechanizmus hasznosságát, valójában annak lefékezéséről döntött.²⁶ Az itt elfogadott határozatok – különösen az ipari munkásokat érintő béremelés, valamint az ötven legnagyobb ipari vállalat megkülönböztetett kezelése – jelezték, hogy a reformpárti és reformellenes tábor közötti erőviszonyok az utóbbi csoport javára módosultak. Nem került azonban sor a reform iránt elkötelezett politikusok (Nyers Rezső gazdaságpolitikai titkár, Fehér Lajos, a mezőgazdaságot és a belügyet, igazságügyet, honvédelmet felügyelő miniszterelnök-helyettes, valamint Fock Jenő miniszterelnök) leváltására. Kádár János ki is tért erre a KB-ülésen: „Azt mondtuk, hogy a pártnak és az országnak nem fejk hullására van szüksége, ha hibákról is szólnunk, hanem arra, hogy pontosan megállapítsuk, mi halad egészségesen és megfelelően a végrehajtás során, hol vannak nehézségek, hol nem sikerült megoldani a feladatokat.”²⁷

24 Megkezdte tanácskozását a magyar szakszervezetek XXII. kongresszusa. Népszava 1971. május 5.

25 MOL M-KS 288. f. 5/575. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1972. február 22-én tartott üléséről.

26 MOL M-KS 288. f. 4/119–120. ő. e. Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1972. november 14–15-én tartott üléséről.

27 Uo.

A „szocialista törvényesség” elméletben és gyakorlatban

Az elkövetkező években a reform ellenzői minden erőfeszítésüket arra fordították, hogy kikényszerítsék az 1972 novemberében elmaradt személycserét. Ezzel párhuzamosan igyekeztek megregulázni, mi több, megfélemlíteni azokat a gazdasági vezetőket, elsősorban tsz-elnököket, akik leginkább elköteleződtek az új gazdasági mechanizmus mellett.²⁸

A kulcsot ennek a folyamatnak a megértéséhez és feltárásához egy valójában titokban működő, nagy hatalmú szerv, a Koordinációs Bizottság jelenti.²⁹ Ezt a grémiumot hiába keressük az MSZMP központi testületei között, pedig a résztvevők listájából azonnal kiderül: teljes joggal tekinthetjük odatartozónak. Tagjai voltak: a Központi Bizottság adminisztratív ügyekért felelős titkára, a Közigazgatási és Adminisztratív Osztály (KAO) vezetője, a belügyminiszter, az igazságügy-miniszter, a legfőbb ügyész, valamint a Legfelsőbb Bíróság elnöke. Az 1970-es évek első felében adminisztratív titkárként Biszku Béla vezette a testületet, melynek további tagjai a felsorolt tisztségek szerint az alábbi személyek voltak: Borbándi János (majd 1974. március 20. után Rácz Sándor), Benkei András, Korom Mihály, Szénási Géza és Szakács Ödön.³⁰

Kádár János így foglalta össze e testület feladatkörét: „Ez elé a bizottság elé kell vinni minden olyan büntetőpolitikai kérdést vagy konkrét bűnügyet megvitatásra, amelynek megítélésében bizonytalanság vagy eltérő vélemény van az illetékes szervek vezetői között. A bizottság nem határozhat, állásfoglalására a végrehajtás menetében hivatkozni nem lehet. Ha a bizottságban sem jutnak egyetértésre, a KB első titkárához, a Titkársághoz, a Politikai Bizottsághoz kell fordulni eligazításáért.”³¹

A tsz-vezetők elleni perek kapcsán elsőként a Koordinációs Bizottság 1972. június 26-i állásfoglalását kell megemlíteni. Ennek hatására az Igazságügy-minisztérium, a Belügyminisztérium, a Legfőbb Ügyészség, a Legfelsőbb Bíróság, valamint a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság összegyűjtötte, hogy melyek azok a területek, ahol a jogi szabályozás fogyatékos vagy eltérő jogértelmezés tapasztalható.³²

28 *Pünkösti Árpád*: Kiválasztottak. Árkádia, Bp., 1988. 325–386.; *Varga Zsuzsanna*: Hatalom, büntetőjog és termelőszövetkezetek Magyarországon az 1970-es években. *Jogtörténeti Szemle* (2003) 4. sz. 10–21.

29 A testület iratanyaga Révész Béla (Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar) kutatómunkájának köszönhetően került nyilvánosságra az OSA Archívum honlapján (www.osaarchivum.org).

30 *Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához*. Szerk. Nyíró András. Interart, Bp., 1989. 265., 291–292.

31 MOL M-KS 288. f. 5/623/1. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1973. november 13-án tartott zárt üléséről.

32 MOL M-KS 288. f. 31/V/1. ő. e. Jegyzőkönyv a Koordinációs Bizottság 1972. június 26-án tartott üléséről.

Sokatmondó az indoklás: „A büntetőjog területén a Büntető Törvénykönyvet kiegészítő, módosító Novella számos joghézagot kiküszöbölt, ennek ellenére, ha csupán a népgazdaság sérelmére elkövetett bűncselekményeket vizsgáljuk, találunk olyan területeket, amelyekben a nem egyértelmű vagy hiányos jogszabályi rendezés folytán továbbra is lehetőség nyílik arra, hogy egyesek tevékenységükkel arányban nem álló jelentős haszonhoz jussanak.”³³

A munkabizottság vizsgálatának eredménye szerint a magánkisiparosok és magánkereskedők mellett fokozott figyelmet érdemelt a termelősövetkezetek tevékenysége. Az 1972. január 1-jén életbe lépett módosított büntető törvénykönyv (Btk.) ugyanis hiába szigorította a gazdasági bűncselekmények büntetési tételeit, a termelősövetkezetek esetében mégsem garantálta a következetes felelősségre vonást.³⁴ Következzen egy példa, amely jól szemlélteti, mi irritálta annyira a Koordinációs Bizottság egyes tagjait.

1971–1972 folyamán tsz-vezetők ellen tucatszám indítottak bűnvádi eljárást tárolási szerződés megszegése címén. Bevett gyakorlat volt ugyanis, hogy a termelősövetkezetek november–december hónapokban teljes egészében értékesítették megtermelt kukoricájukat, hogy a zárszámadáskor megfelelő összeget tudjanak fizetni a tagságnak. Azért bizonyult ez jó megoldásnak, mert tudták, hogy a felvásárló vállalat raktárhiány miatt úgyszólván szerződést köt velük a raktározásra. Amikor később a vállalat igényt tartott a leszerződött terményre, akkor vagy megvásárolták a szabad piacról a hiányzó mennyiséget, vagy az akkor érvényes áron pénzben kifizették az ellenértéket. A vállalatot így tehát kár nem érte, sőt gyakran ez számára is anyagi haszonnal járt az időközben bekövetkezett esetleges terményár-növekedés miatt. A legtöbb esetben az egész ügylet a felvásárló vállalat tudtával történt, sőt olyan is előfordult, hogy még a termény betakarítása előtt átutalta a tsz-nek a termény árát, amivel kvázi hitelt nyújtott, amit a tsz kamat fizetésével honorált. Ez esetben tehát egy általánosan folytatott, racionális gyakorlatról volt szó, amelyet egyes bíróságok nem tekintettek bűncselekménynek, mások viszont sikkasztásnak vagy hűtlen kezelésnek minősítették.

Nem volt egységes a zárszámadások meghamisításával elkövetett bűncselekmények megítélése sem. Ezeket a rendőri és ügyészi szervek vagyon elleni, míg a bíróságok gazdálkodás rendjét sértő bűncselekménynek minősítették. Ez utóbbi alapján pedig a kiszabható büntetési tétel jóval alacsonyabb volt.

A példák sorát hosszan lehetne folytatni, hiszen a módosított büntető törvénykönyvnek számos olyan pontja volt, amely tág teret hagyott a bírói jogalkalmazásnak. A bíróságok egy jelentős része azonban nem úgy értelmezte s alkalmazta a „szocialista törvényességet”, ahogyan azt a dogmatikus irányzat helyesnek tartotta volna. Ezt a helyzetet kétféleképpen akarta kezelni a Koordinációs Bizottság. Egyrészt elkészített egy olyan dokumentumot, amely tartalmazta a jogi szabályozást igénylő témaköröket. Ezek közé került például a má-

33 Uo.

34 Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1971. Bp., 1972. 195–207.

sodállások, mellékfoglalkozások engedélyezése és díjazása, a szövetkezetek által igénybe vett állami támogatással való elszámolás csakúgy, mint a tisztességtelen módon elért, indokolatlan nyereség fogalmának meghatározása. Másrészt pedig arra hivatkozva, hogy az 1963-as jogpolitikai irányelvek már nem felelnek meg az új kihívásoknak, kezdeményezte a belügyi, ügyészi és igazságügyi szervek jogalkalmazó tevékenységére vonatkozó irányelvek mielőbbi kidolgozását.³⁵

Ezek után nem meglepő, hogy a PB elé került határozati javaslat véglegesítését maga a Koordinációs Bizottság végezte 1973 elején. A legnagyobb jelentőséggel bíró, ámde rendezetlen jogalkalmazási kérdések között első helyen szerepelt a társadalmi, csoport- és egyéni érdek összehangolása, a keletkező ellentétek feloldása. A testület nem hagyott kétséget afelől, hogy a gazdaság melyik szektorában számít ez akut problémának. Éppen ezért politikai, illetőleg gazdaságpolitikai döntést sürgetett az állami ellenőrzés, különösen a termelőszövetkezetek ellenőrzésére vonatkozó koncepció kialakítása érdekében.³⁶

A Politikai Bizottság által jóváhagyott szöveg formailag az Elnöki Tanács határozataként került nyilvánosságra.³⁷ Erre majd sokszor történik hivatkozás a perekben, ezért néhány kulcsfontosságú részét érdemes szó szerint idézni: „A jogalkalmazó szervek segítsék a társadalmi, csoport és az egyéni érdekek összehangolását, a szocialista együttélés szabályainak érvényesülését és az állampolgári fegyelem megszilárdítását.”³⁸ Az irányelvek érvényesítése érdekében az Elnöki Tanács határozata a következő ajánlásokat tartalmazta: „A különféle jogalkalmazó (igazságügyi, ügyészi, belügyi, tanácsi és egyéb államigazgatási) szervek [...] tevékenységük rendszeres összehangolásával segítsék elő a jogpolitikai elvek következetes érvényesülését. A jogalkalmazás tapasztalatairól és társadalmi hatásairól az illetékes párt-, állami és társadalmi szervezeteket rendszeresen tájékoztassák.”³⁹

A kormány is megtette a szükséges lépést: 1973. augusztus 23-án határozatot hozott a gazdálkodás felügyeleti és belső ellenőrzésének fejlesztéséről.⁴⁰

Ebben a légkörben gyakorlatilag frontális támadás indult a termelőszövetkezetek ellen. 1973 első felében a Legfőbb Ügyészség valamennyi főügyészség és az általuk kijelölt járási (városi, kerületi) ügyészségek részére előírta a mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapszabályainak felülvizsgálatát. Tekintettel „a vizsgált témakör gazdaságpolitikai szempontból is kiemelkedő jellegére”, 606 tsz-nél, azaz a termelőszövetkezetek több mint egynegyedénél volt vizsgálat. Az

35 MOL M-KS 288. f. 31/V/1. ő. e. Jegyzőkönyv a Koordinációs Bizottság 1973. január 22-én tartott üléséről.

36 MOL M-KS 288. f. 31/V/1. ő. e. Jegyzőkönyv a Koordinációs Bizottság 1973. február 19-én tartott üléséről.

37 Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1973. Bp., 1974. 307–309. 14/1973. sz. Elnöki Tanácsi határozat.

38 Uo. 307.

39 Uo. 309.

40 Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1973. Bp., 1974. 429–431. 1032/1973. (VIII. 23.) sz. Minisztertanácsi határozat.

év folyamán az ügyészségek a termelőszövetkezetek döntőbizottságainak működését is vizsgálták 482 szövetkezetben.⁴¹ Sor került a Koordinációs Bizottság által olyannyira szorgalmazott „társadalmi szervek” intenzív bevonására is. 1973-ban a népi ellenőrzési szervek egyedi és célvizsgálatai 788 mezőgazdasági szövetkezetet érintettek.⁴²

A népi ellenőrzési szervezetnél érdemes egy rövid magyarázat erejéig megállni, mivel e szervezet működése alig kapott eddig figyelmet a Kádár-korszakkal foglalkozó munkákban. Míg a Rákosi-korszakban előbb az Állami Ellenőrző Központ (1949–1955), majd az Állami Ellenőrzés Minisztériuma (1955–1956) volt hivatott ellenőrizni a legfelső szintű rendelkezések végrehajtását, addig a kádári vezetés ezt a folyamatot széles körű társadalmi részvétellel akarta megszervezni.⁴³ A népi ellenőrzés szervezetét 1957-ben hozták létre azzal a céllal, hogy segítséget nyújtson az állami szerveknek „az állami és állampolgári fegyelem megszilárdításában, a nép vagyonának védelmében és a visszaélések leleplezésében”.⁴⁴ A szervezetnek csak egy kis létszámú függetlenített (fizetett) apparátusa volt, a népi ellenőrök zöme „társadalmi munkában” tevékenykedett, azaz meghatározott időre fizetett szabadságot kapott és nem részesült külön díjazásban. A népi ellenőrzési bizottságok (NEB) egy-egy vizsgálat végén kezdeményezhettek fegyelmet, kártérítési eljárást, súlyosabb esetben pedig kötelesek voltak feljelentést tenni az illetékes rendőrségnél, illetve ügyészségnél. A népi ellenőrzési szervek járási, megyei szinten is kiépültek, s az egész szervezetet a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság (KNEB) fogta össze. A hatalmas ágak összefonódását az is jelzi, hogy a KNEB ülésein mindig részt vett a legfőbb ügyész, a területi népi ellenőrzési bizottságok ülésein pedig a területileg illetékes ügyész.⁴⁵

A termelőszövetkezetekkel kapcsolatban különösen nagy feladat hárult a népi ellenőrzésre 1968 után, mivel ez volt az egyetlen olyan szerv a rendőrség és az ügyészség mellett, amely a szövetkezet gazdasági tevékenységének minden vonatkozását ellenőrizhette. Ez a helyzet az 1967. évi termelőszövetkezeti törvény nyomán alakult ki, amely minden korábbinál nagyobb önállóságot adott a tsz-eknek. Ezt követően a szövetkezetek állami felügyelete lényegesen különbözött az állami vállalatokétól, ahol az állam a tulajdonosi jogkör gyakorlója is volt egyben. A szövetkezetek felett az állam csak törvényességi felügyeletet gyakorolt a tanácsok, pénzügyi szervek stb. útján. Az említett szervek ellenőrzési jogköre a maguk funkcionális területére korlátozódott.⁴⁶

41 MOL XIX-A-2-II 23. d. A Legfőbb Ügyészség összefoglaló jelentése a mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapszabályai felülvizsgálata és hatósági jóváhagyása törvényességének vizsgálatáról.

42 MOL XVII-2-a 5. tétel 16. d. Jelentés a népi ellenőrzési bizottságok 1973. évi munkájáról.

43 A magyar állam szervei, 1944–1950. I. Főszerk. Boreczky Beatrix. KJK, Bp., 1985. 25–26.; A magyar állam szervei, 1950–1970. Főszerk. Boreczky Beatrix. KJK, Bp., 1993. 14–16.

44 A magyar állam szervei, 1950–1970 i. m. (43. jz.) 373.

45 Horváth M. Ferenc: A „népi ellenőrzés” Magyarországon 1957–1989. Levéltári Szemle 40. (1990) 4. sz. 29–40.

46 Bakóczy Antal: A társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények alakulása. Népi Ellenőrzés 1973/6. 1–4.

A KNEB formailag a kormánynak, valójában a párt különböző szintű vezető szerveinek volt felelős, s ebből következően a konkrét útmutatókat, a cselekvési programot is az MSZMP-től kapta. A népi ellenőrzés munkaterveit és jelentéseit a pártbizottságok rendszeresen napirendre tűzték, és a teendőkről határozatot hoztak. Az 1973-as feladatokra készülve egyértelmű volt a cselekvési program politikai iránya: „Munkánk szervezésénél nagy súlyt helyezünk az MSZMP KB novemberi határozatában és a 3.462/1972. MT számú határozatban megfogalmazottak végrehajtására.”⁴⁷

A tsz-ek vonatkozásában lefolytatott vizsgálatok főbb témái az alábbiak voltak: a belső ellenőrzés és a bizonylati fegyelem helyzete; a vezetők munkadíjazására vonatkozó határozatok betartása; a társadalmi tulajdon védelme; a mellék- és kisegítő üzemágak tevékenysége, valamint a másod- és mellékfoglalkozások helyzete. Ezek után nem meglepő, hogy az 1973. év végi jelentésben a népi ellenőrzés által feltárt ügyeket aszerint minősítették, hogy csoportérdeknek a társadalmi érdek elé történő helyezéséről volt-e szó, avagy tipikusan egyéni érdeket szolgáló vállalati (hivatali) magatartásról. Az éves beszámoló arra is kitért, hogy „az MSZMP Központi Bizottsága 1972. évi novemberi határozatai nyomán fokozódott a dolgozók közéleti tevékenysége, határozottabb lett fellépésük a közéleti tisztaság, a szocialista gazdálkodás elveit, a szocialista erkölcsöt sértő cselekményekkel szemben. Az átlagosnál jobban emelkedett a lakosság érdekvédelmében (indokolatlan áremelkedések, minőségrontások, téves számlázások, feltehetően a lakosság megkárosításával keletkezett nagy leltártöbbletek stb.), a szövetkezeti demokrácia megsértőivel szemben és a társadalmi tulajdon védelmében tett közérdekű bejelentések száma.”⁴⁸

A sokat emlegetett 1972. novemberi határozat óta eltelt esztendő tapasztalatait a legfelső szintű vezető testületek is összegezték. Az MSZMP PB napirendjén 1973. november 20-án szerepelt ez a téma,⁴⁹ a Központi Bizottság pedig november 28-án tárgyalta az 1972. november 14–15-ei határozat végrehajtását.⁵⁰ A KB-ülésen Kádár János is az érdekviszonyok boncolgatásától indult, de a gondolatmenet befejezése a „szocialista törvényesség” és a vezetői felelősség emlegetésével egyértelművé tette, hogy az első titkár üzent. Előadói beszéde ezen részét érdemes szó szerint is felidézni:

„A csoportérdeket illetően én azt szeretném hangsúlyozni, hogy az összes várható következményeivel együtt érvényesült a gyakorlatunk mind mostanáig. Tehát jött mindaz a pozitívum, amit ettől várunk: a serkentés, a részesedés, a nyereségrészesedés stb. Nem sorolom tovább. Ez van, hat és működik. De ugyanígy

47 MOL XVII-2-a 7. tétel I. sorozat 25. d. Jelentés a Minisztertanács részére a népi ellenőrzés 1972. évi munkájáról, ellenőrzési tapasztalatairól.

48 MOL XVII-2-a 5. tétel 16. d. Jelentés a népi ellenőrzési bizottságok 1973. évi munkájáról.

49 MOL M-KS 288. f. 5/624. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1973. november 20-án tartott üléséről.

50 MOL M-KS 288. f. 4/124. ő. e. Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1973. november 28-án tartott üléséről.

jelentkezett, van, hat és működik a negatívum is. Tehát, ahol a csoportérdeknek alárendelik a közérdeket és a közérdek rovására érvényesítik a csoportérdeket. Ez szerintem egy határozottan felismerhető új vonás jelenlegi viszonyaink között. Ezt figyelembe kell venni a további munkában és erőteljesebb harcot kell folytatni azért, hogy ne spontán módon, helyenként pozitív értelemben érvényesüljön a csoportérdek és másutt pedig spontán negatívan érvényesüljön a csoportérdek, a gazdasági munkában, vagy akármilyen más munkában. [...]

Ez a csoportérdek azáltal válik veszélyessé – meg a vesztegetés is, meg más hasonló kérdés is –, ha annak felső fórumain ügyvédek akadnak. És akadnak elvtársak! Továbbra is érvényes, hogy a minisztérium a szégyent takargatja, a zászló becsületét védi, csirkefogókat rejteget, bűncselekmények kivizsgálása ellen lép fel, mert az az ő reszortjára szégyen, ha netán a reszortérdekeket is sérti. Ez is van elvtársak, mint jelenség – nem általános, de sajnos elég gyakori. Ideje volna ezt felszámolni, ezzel felhagyni! Éppen azért, hogy ne ejtsünk csúf szeplőket a Magyarországon megvalósuló szocializmus egyébként lelkesítő és szép valóságán. S annak érdekében is, hogy gyorsabban haladhassunk előre.

Ugyancsak meg kell említenem, hogy az utóbbi időben éppen a vállalatérdekek, tárcaérdekek – nem tudom még milyen – szempontból bizonyos elvtársak könnyen túlteszik magukat a törvényesség védelmének. Elvtársak! Én most nemcsak az alkotmányra, nemcsak a törvényre, nemcsak az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletére gondolok, hanem gondolok a Minisztertanács rendeleteire is, szabályozásaira is, a tanácsok rendelkezéseire is. Lehetetlenség, hogy csoportérdek, tárcaérdek meg nem tudom még milyen szempontból valakik minden eszközt megengedhetőnek tartsanak: az se baj, ha nem tartják be a rendelkezéseket, a fontos, hogy az adott üzem eredményesen és jól dolgozik. Ez olyan üzlet, amit nem szabad tovább folytatni, de az idevezető ösvényt is fel kell számolni. [...]

Ma Magyarországon szocialista törvényesség van, ami nem volt mindig, [...]. S elvtársak! Semmiféle kis vacak érdekek miatt ne vegyük azt tudomásul, hogy hatályos jogszabályt bármilyen címen bárki is megsértse! Vagy megengedheti annak megsértését! Mert ha ez gyakorlattá válik, jönnek igazán a szocializmus ellenségei! S majd azok szélesre nyitják ezt a kaput. S azt hiszem, ezt senki sem akarja. [...] Bár alapjában pozitív és jó a helyzet, nem szabad engedni, hogy a negatívum úgy nőjön az országban, mint a mérges gomba. Országosan és helyileg is elvtársak! Némely dolgok helyileg vastagabban, mint országosan. Ez az igazság! [...] A feladat a forradalmi szellem és az éberség fokozása, a pártnál és a KISZ-nél, és ha a tömegek közt szabad disztingválni, elsősorban és különösképpen a tisztségviselőknél, a vezetőknél. [...] A felelős vezetőkkel szembeni követelmények fokozása, a kicsi és a nagy kérdésekben egyaránt a kérdések szocialista megoldása.”⁵¹

Igencsak kemény mondatok hangzottak el az első titkár szájából, s aki ismerte őt, tudta, hogy nem általában emlegette a vezetői felelősséget vagy a

51 Uo.

közérdeket figyelmen kívül hagyó tárcaérdekeket. Két héttel korábban a PB zárt ülésén súlyos kritikában részesült a reformtábor két prominens vezetője, Fehér Lajos és Nyers Rezső, s az ülés után az agrárlobbi több más vezetője (például Dimény Imre és Csizmadia Ernő) is. Az ürügyet a Mezőgazdasági Gép- és Alkatrész-kereskedelmi Vállalatnál (MEGÉV) leleplezett bűnügy jelentette. (Biszkú Béla október közepén kereste meg Kádárt azzal, hogy tudomására jutott, miszerint a MEGÉV vezetői ellen – korrupció és jogtalan külkereskedelmi tevékenység miatt – indított rendőrségi nyomozásba mind Fehér Lajos, mind Nyers Rezső beavatkozott, s nyomást gyakoroltak az ügy leállítása érdekében.)⁵²

A személyes felelősség megállapítása mellett a PB ugyanezen az ülésén hozott egy határozatot is a „szocialista törvényesség” védelmében. Érdemes felidézni mind az öt pontját!

„1. A népgazdasági hasznosság sem mentesít senkit a törvények és a hatályos állami rendelkezések betartásának és betartatásának kötelezettsége, illetve ezek megszegése esetén a törvényes következmények alól.

2. A hivatali vesztegetés büntette – amint a törvény ezt világosan ki is mondja – hivatalból üldözendő nemcsak akkor, amikor az elkövető célja »egyéni haszon« szerzése, hanem minden esetben, akkor is, ha a cél csoport (vállalat stb.) számára szerzendő jogtalan előny.

3. Büntett elkövetése esetén a bűnügyi eljárásnak általában szabad folyást kell engedni, ez alól mentesítést csak az Elnöki Tanács »eljárási kegyelemre« vonatkozó döntése adhat.

4. A szocialista törvényesség megköveteli az ebben különös felelősséggel bíró belügyminiszter, legfőbb ügyész, a legfelsőbb bíróság elnökének (és a jogkörükben eljáróknak) befolyásolástól mentes, önálló állásfoglalását, utasítgatások mellőzését.

5. A szocialista törvényesség biztosításában a külön mérlegelést kívánó vagy vitás ügyekben a belügyminiszternek, az igazságügyi miniszternek, a legfőbb ügyésznek, a legfelsőbb bíróság elnökének és más párt- és állami vezető funkcionáriusoknak továbbra is a pártközpontban működő Koordinációs Bizottsághoz kell fordulnia. A Koordinációs Bizottság állásfoglalásával szemben az érdekeltek a KB Titkárságához, illetve a Politikai Bizottsághoz fordulhatnak.”⁵³

A határozatot csak a Koordinációs Bizottság tagjai kapták meg, de ez elegendő volt ahhoz, hogy ezek az irányelvek az egész bűnüldöző, ügyészi és bírói apparátus számára kötelező igazodási ponttá váljanak. A Koordinációs Bizottság 1974 elején megtárgyalta azt a problémakört, a termelészövetkezeti zár-

52 Péteri György: Pirruszi győzelem. A „MEGÉV-ügy” és a politikai stílus változása a hosszú hatvanas években. In: „Hatvanas évek” Magyarországon. Szerk. Rainer M. János. 1956-os Intézet, Bp., 2004. 318–336.

53 MOL M-KS 288. f. 5/623/1. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1973. november 13-án tartott zárt üléséről.

számadási csalások ügyét, ahol sokat várt a fenti irányelvek érvényesítésétől.⁵⁴ Nyomatékosan felhívta mind a bűnüldöző, mind az igazságügyi szervek figyelmét: „A gazdasági jellegű ügyekben is következetesen érvényesíteni kell a Politikai Bizottság 1973. november 13-i határozatában foglaltakat.”⁵⁵

1974 végén a Koordinációs Bizottság újra napirendre tűzte a termelőszövetkezetek gazdasági bűncselekményeit. Ekkor is a Politikai Bizottság 1973. novemberi 13-i határozatának érvényre juttatása volt az egyik központi téma. „...az előterjesztésben szereplő bűncselekmények alapos gyanúja esetén, személyre való tekintet nélkül intézkedjenek a nyomozás elrendelése iránt, gondoskodjanak a differenciált fegyelmi és büntetőjogi felelősségre vonásról, s hogy a károkozók a kárt térítsék meg; indokolt esetben kezdeményezzék gazdasági bírság kiszabását. A bűnüldöző és igazságügyi szervek kísérjék figyelemmel a gazdasági jellegű bűncselekményeket, az észlelt mulasztásokra hívják fel az illetékesek figyelmét, kezdeményezzék a rossz jogszabályok módosítását, kiegészítését. A megtett intézkedésekről a Koordinációs Bizottság folyamatosan kapjon tájékoztatást.”⁵⁶

Újdonságot jelentett viszont, hogy nevesítették a minisztérium mint felügyeleti szerv és a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa (TOT) felelősségét. „A szabálytalan, tiltott gazdálkodási formák ellenőrzése az irányító szervezeteknek lenne a feladata. A Mezőgazdasági- és Élelmezésügyi Minisztérium és a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa, a területi szövetségek és a tanácsok bár sokszor látják, de eltűrik, sőt egyes esetekben hallgatásukkal még »biztatják« is a tsz-vezetőket arra, hogy gazdasági eredményeiket mindenáron, akár még az osztársadalmi érdekek rovására is növeljék. Ehhez hozzájárul az is, hogy a bankszervek ellenőrzése is mechanikus. Mindez együttvéve eredményezi, hogy bár az ellenőrzésre hivatott szervek működnek, de a felületes ellenőrzésük is hozzájárul ahhoz, hogy a szövetkezeti gazdálkodásban számos visszaélés fedezhető fel.”⁵⁷

A MÉM és a TOT vezetőinek ilyen direkt bírálatára nyilván azért kerülhetett sor, mert ekkorra már elvesztették két fő támogatójukat. Nyers Rezső KB-titkárt és Fehér Lajos miniszterelnök-helyettest a Központi Bizottság 1974 márciusában mentette fel funkcióikból.⁵⁸

54 MOL M-KS 288. f. 31/V/1. ő. e. Jegyzőkönyv a Koordinációs Bizottság 1974. január 28-án tartott üléséről.

55 Uo.

56 Uo. MOL M-KS 288. f. 31/V/1. ő. e. Jegyzőkönyv a Koordinációs Bizottság 1974. december 16-án tartott üléséről.

57 Uo.

58 *Hajdú Tibor*: A csőd kezdete. A Központi Bizottság 1974. márciusi ülése. Beszélő 1998/5. 85–89.

Aki mer, az veszít?

A Koordinációs Bizottság 1974 elejétől tehát nagy lendülettel fogott hozzá, hogy egységes szemléletet érvényesítsen a termelőszövetkezetek megrendszabályozásában. Továbbra is nagymértékben számított a népi ellenőrzés munkájára. Úgy tűnik, hogy a megelőző években egész járásokra, illetve megyékre kiterjedő témavizsgálatok után a népi ellenőrző bizottságok ekkortól azokra a szövetkezetekre koncentráltak, melyek fennakadtak, vagy fenn kellett, hogy akadjanak a szűrőn.⁵⁹ A szövetkezeti gazdálkodás dinamikus fejlődésével új megoldások formálódtak ki, amelyekkel rögtön nem tudott lépést tartani a jogalkotás. Tehát a tsz-ek gazdálkodási gyakorlata számos vonatkozásban elszakadt az aktuális jogi szabályozástól. Míg ezt a problémát az 1960-as években úgy oldották fel, hogy a jogi szabályozást közelítették a gazdálkodási gyakorlathoz, addig a reform megítélésének változásával az 1970-es évek elejétől ez a kettősség egyre inkább támadási felületté vált.

1974-ben minden korábbinál magasabbra emelkedett a népi ellenőrzésnél regisztrált termelőszövetkezeti vonatkozású ügyek száma. (Ez a szám 1975-ig tovább emelkedett, majd jelentősen visszaesett.)⁶⁰ Ezzel párhuzamosan az is megállapítható, hogy a népi ellenőrzési vizsgálatok növekvő hányada fejeződött be büntető feljelentéssel. Mi több, míg korábban a népi ellenőrzés által kezdeményezett büntető feljelentések egyharmada nem jutott el a vádemelésig, addig az 1970-es évek első felében – az ügyészi szervek és a népi ellenőrző bizottságok egyre szorosabb együttműködésének köszönhetően – ez a hányad látványosan csökkent.

Az ellenőrzési munka hatékonyságáról az 1974. évi KNEB-beszámoló a következő adatokat tartalmazza. „1974. évben az előző évről áthúzódó ügyekkel együtt nyomozati szakban 141 büntetőeljárás fejeződött be. Ezek közül 48 zárult ítélettel, 29 ügyben van vádirat, de nincs még ítélet, 30 ügyben a nyomozó hatóságok megállapították a bűncselekmény elkövetését, de tekintettel a cselekmény vagy az elkövető társadalomra veszélyességének enyhébb fokára, egyéb felelőségre vonást alkalmaztak, 34 ügyben a nyomozást elsősorban bizonyítottság hiányában szüntették meg. Az 1974. évben megtett büntető feljelentések közül 36 ügy nyomozati szakban húzódik át 1975. évre. A népi ellenőrzés szervei által feltárt bűncselekmények elkövetésével okozott kár, illetve veszélyeztetett érték együttes összege mintegy 16 millió Ft volt. *A jogerős bírói ítéletek között az eddiginél több magas időtartamú [a] szabadságvesztés büntetést és vagyonekobzást, pénz mellékbüntetést tartalmazó ítélet.*”⁶¹ (Kiemelés tőlem – V. Zs.)

59 *Bakóczy Antal*: Az új gazdaságirányítási rendszer és a társadalmi tulajdon elleni bűnözés alakulása. Belügyi Szemle 1973/2. 3–10.

60 MOL XVII-2-a 22. tétel I. sorozat 2. d. 1970–1977. Havi tájékoztatók a népi ellenőrzés szervei által indított téma- és célvizsgálatokról.

61 MOL XVII-2-a 5. tétel 18. d. Jelentés a népi ellenőrzés 1974. évi munkájáról. 13–14.

Ezen utóbbi tendenciát azzal magyarázták a jelentés készítői, hogy „továbbra is megtalálhatók azok a törekvések, amelyek ellentétesek a társadalmi és gazdasági érdekekkel. Ezek megnyilvánulási formái, a csoportérdekek érvényesítése a népgazdasági érdekekkel szemben, valamint az egyéni érdekek érvényesítése a csoportérdekek rovására, ezen kívül a szemléletbeli hiányosságok is megtalálhatók még.

Az utóbbi években mind gyakrabban kerülnek felszínre olyan visszaélések, amelyek tartalmukban súlyosabbak, terjedelmükben összetettebbek, társadalmi veszélyességük nagyobb, mint az előző időkben feltárt szabálytalanságok.

Növekszik azoknak a vizsgálatoknak a száma, amelyek arra utalnak, hogy nem egyszer vezető állású dolgozók hagyják figyelmen kívül a szocialista erkölcsi normákat, s összeütközésbe kerülnek a törvényekkel.

Továbbra is tapasztalható még »nagyvonalú« gazdálkodás, könnyelmű vagy indokolatlan reprezentálás, népgazdaságot károsító kölcsönös »szívességtévés«, az anyagiasság, a korrupció különböző formái, az engedély nélküli tevékenységek, vagy a tisztességtelen haszonszerzés különböző esetei.⁶² (Kiemelés tőlem – V. Zs.)

Az említett népi ellenőrzési vizsgálatok megkülönböztetett jelentőségét az adja, hogy a termelőszövetkezeti vezetők ellen indított eljárások során a rendőrség és az ügyészség éppen ezen vizsgálatok információira támaszkodott. Gyakorlatilag a népi ellenőrzési vizsgálatok témái alapján lehet tipizálni a tsz-vezetők ellen indított pereket.⁶³

Ha megpróbáljuk összefoglalni, hogy milyen termelőszövetkezeteknél indultak bírósági eljárások, akkor szembeűnik, hogy igen gyakran sikeres, esetenként országos hírv tsz-ekről volt szó. Olyan gazdaságokról, melyek jól ki tudták aknázni az új gazdasági mechanizmus lehetőségeit. Ezeknek a szövetkezeti gazdaságoknak a vezetői vállalkozó szellemű, az újra nyitott emberek voltak.

A tsz-elnökök különleges csoportot képeztek a szocialista gazdasági eliten belül. Míg az 1950-es években a párt gyakorlatilag kinevezte a tsz-ek „választott” vezetőit, azaz politikailag megbízható városi kádereket küldött a tsz-ek élére, addig az utolsó kollektivizálási hullám során (1959–1961) a pártszervek sok helyütt megengedték, hogy a helyi közösség maga válassza meg a tsz elnökét. Ilyen módon jól gazdálkodó, köztisztelőben álló helyi gazdák kerültek a tsz-vezetésbe. Azzal, hogy 1967 után bevezették a titkos választást, tovább erősödött a természetes kiválasztódás.

A tsz-elnöki gárda kettős szorításban formálódott. Egyrészt a párt- és állami vezető szervek, másrészt pedig a tagság szorításában. Éppen ezért tudtak betöl-

62 Uo. 9.

63 A perek legjellegzetesebb típusaira lásd: MOL XX-5-d-110/1974 (4. d.), XX-10-e-20.065/1974 (388. d.) P. J. és társai periratai; XX-5-d-114/1976 (3. d.), XX-10-e-22.649/1975-76 (465. d.) Sz. J. és társai periratai; XX-5-d-741/1974 (26. d.) Cs. F. és társai periratai; XX-5-d-1250/1977 (37. d.), XX-10-e 22.278/1977 (539. d.) G. J. és társai periratai; XX-5-d-361/1973 (5. d.), XX-5-d-143/1974 (5. d.) K. M. és társai periratai; XX-10-e-22.098/1973 (379. d.) V. K. I. és társai periratai; XX-5-d-981/1979 (29. d.) B. I. és társai periratai.

teni egy fontos közvetítő szerepet. Ezek a helyi vezetők felvállalták és képviselték a tagság érdekeit, követeléseit. Emiatt sokszor vitába, konfliktusba kerültek a helyi hatalmi szervekkel, főleg pártszervekkel. Ebből a szituációból számos konfliktus származott, főleg amikor az elnök a tagság érdekeit képviselve ellentmondott a helyi politikai vezetésnek. Az 1970-es évek elején, amikor az országos politikában megindult a tsz-ellenes offenzíva, sok helyi pártvezető érezte úgy, eljött az idő a visszavágásra. A tsz-vezetők elleni bírósági eljárások megindításában tehát nemcsak a „magas politika” játszott szerepet, hanem szerephez jutottak a helyi tényezők is. Jól példázta ezt, hogy akadtak olyan járások, ahol a helyi párttitkár hozzáállása miatt több „elnök-pert” kreáltak, mint az egész megyében.⁶⁴ Ez a kutatói tapasztalat arra is figyelmeztet, hogy a helyi társadalomkutatás és a helyi intézményrendszer feltárása nélkül az egyébként homogénnek tekintett pártállami rendszer működése nem értelmezhető.

A tsz-elnökökkel együtt más szakemberek (főagronómusok, főkönyvelők) is a vádlottak padjára kerültek. A vádlottak másik jellegzetes csoportját a tsz-szel kapcsolatban álló tanácsai, bank- és állami szervek munkatársai alkották. Az ő megvesztegetésük egy általánosan folytatott gyakorlat részét képezte, amellyel a tsz-ek a hiánygazdaság működési zavarait akarták kezelni. Az eddig elmondottakból következik, hogy a perek közös jellemzője volt a vádlottak nagy száma. Tudunk olyan perről, ahol 19 vádlott szerepelt. Nagy számban voltak be tanúkat is, volt olyan ügy, ahol 120 tanút hallgattak ki.⁶⁵

A perbe fogott tsz-vezetők között akadtak olyanok, akik ártatlannak bizonyultak, s akadtak olyanok is, akik valóban részt vettek gazdasági visszaélésekben. Azonban még ezen utóbbi esetben is voltak olyan sajátosságai az eljárásnak mind a nyomozati, mind az ügyészégi, mind pedig a bírósági szakasz során, amelyek koncepciójás jelleget adtak az ügyeknek.

Feltűnő jellegzetesség, hogy az összes perben ugyanazok a vádpontok, elsősorban a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények szerepeltek (különösen nagy kárt okozó csalás, sikkasztás, lopás, hűtlen kezelés, hanyag kezelés). A gazdasági vezetők esetében ezeket a bűncselekményeket a módosított Btk. értelmében fokozott szigorral bírálták el.⁶⁶ Ráadásul azzal, hogy a feljelentési kötelezettséget valamennyi ilyen típusú bűncselekményre kiterjesztették, rendkívüli módon megkönnyítették a vádemelést. Elegendő volt egy tsz-tag vagy alkalmazott vallomása arról, hogy a tsz-elnök tudott a visszaélésekről. S ha nem tett eleget a feljelentési kötelezettségnek, maga is bűnrészessé vált.

A nyomozati iratokból rekonstruálható, hogy ilyen terhelő vallomásokat többnyire a már előzetes letartóztatásban lévő tsz-tagok tettek. Az általam készített interjúkból úgy tűnik, hogy a rendőrségen nem alkalmazták ugyan fizikai erőszakot, de zsarolással vagy ígéretessel hamis tanúvallomásokra bírták rá

64 MOL XVII-2-a 22. tétel I. sorozat 2. d. 1970–1977. Havi tájékoztatók a népi ellenőrzés szervei által indított téma- és célvizsgálatokról.

65 MOL XX-10-e-22.098/1973 (379. d.) V. K. I. és társai periratai.

66 Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1971. Bp., 1972. 195–207.

őket. Volt, akit azzal fenyegettek, hogy ha nem tesz terhelő vallomást, akkor előzetesben marad, vagy éppen azzal hitegették, hogy ha vall, hazaengedik a családjához. Az a klasszikus módszer is eredményes volt, hogy „a többiek már mindent elismertek”. Számos esetben az így kikényszerített terhelő vallomások alapján terjesztették ki a vádat a tsz vezetőire. Fontos azonban hozzátenni, hogy ezeket a hamis vallomásokat a tárgyaláson gyakorta visszavonták.

Pazarló gazdálkodás, hűtlen kezelés esetén nem volt szükség a tsz-tagok közbeiktatására, hiszen ez esetben csak gazdasági vezetők lehettek az elkövetők. Viszont az előzetes letartóztatásnak itt is nagy jelentősége volt. Előfordult másfél éves, sőt négyesztendő előzetes fogva tartás is. Az indoklás többnyire az volt, hogy a bűncselekmények fokozott társadalmi veszélyessége és a várható büntetések súlyossága miatt a vádlott szökésétől, elrejtőzésétől lehet tartani. Tekintettel arra, hogy közismert, esetenként országos hírű tsz-elnökökről volt szó, valószínűsíthető, hogy valójában nem a szökés megakadályozása volt a fő indíték. Sokkal inkább azt remélték, hogy a fogva tartás, az elszigeteltség okozta stressz, lelki feszültség hatása alatt összeroppan a gyanúsított, s beismerő vallomást tesz, amivel majd megkönnyíti az igazságszolgáltató szervek dolgát.

Erre a légkörre így emlékezett vissza a Budapest környéki Rozmaring Tsz elnöke: „Visszatérve a kihallgatásra: kétségtelen, hogy stressz alatt tudták tartani az embert. Egy igazi bűnöző röhögött volna az egészen, de én még nem voltam ilyen helyzetben. Amint lediktálták, amit fontosnak tartottak, odatették elé, hogy írjam alá. Őszintén szólva el sem olvastam. Fizikailag nem bántottak, de a kiszolgáltatottság [...] Azt a légkört nem lehet visszaadni. Ezt az atmoszférateremtést nagyon jól megtanulták. Rágalom lenne, ha azt mondanám, hogy nem civilizált rendőrök. Sosem bántottak [...] De magát az atmoszférát, amit teremtenek, nem tudja az ember visszaadni. Egy gyengébb idegzetű vagy tapasztalatlanabb ember összetörik alatta [...]”⁶⁷

A letartóztatás és a tárgyalás kezdete között eltelt hosszabb időszak a vádirat összeállításának elhúzódásával magyarázható. A vádat előre meghatározott elképzelések szerint építették fel. Többnyire az a szemlélet hatott, hogy a szövetkezeti gazdálkodás, s ezzel együtt a paraszti jövedelmek gyors felfutása nem történhetett „törvényes” úton. Az uralkodó politikai közhangulatot találóan jellemezte egy korabeli szociográfia szerzője: „Ha egy szövetkezetnek rosszak az eredményei, az gyanús, ha jó eredményeket ér el, az még gyanúsabb.”⁶⁸ E prekonceptió szerint gyorsan összeállt ugyan a vád, de a bizonyítékok összeszedése már jóval lassabban haladt. Éppen ezért törekedtek arra, hogy a vádlott beismerő vallomást tegyen. Arról, hogy ennek érdekében milyen eszközöket alkalmaztak a nyomozati szakasz során, több tsz-elnök is említést tett az interjúkban. Volt, akit a kirendelt ügyvédje akart rábeszélni a beismerő vallomásra, volt, akit a beszervezett cellatársa igyekezett rábírn.

67 *Pünkösti Árpád*: Vasalt ruha mángorolva. Múzsák, Bp., 1989. 22.

68 *Zám Tibor*: Mennyit ér a tsz-elnök? In: *Uő*: Bács-Kiskunból jövök. Szépirodalmi, Bp., 1973. 185.

Nemcsak a nyomozati, hanem a bírósági szakasz során is számos visszatérő jogsértésre bukkantam, így például mentesítő tanúkat alig-alig hívtak be. Ennél jóval nagyobb jelentősége volt annak, hogy a módosított büntető törvénykönyv – mint láttuk – számos olyan beavatkozási csatornát teremtett, amelyeken keresztül a bírói szubjektivitás, s ilyen módon a politikai befolyás érvényesülhetett.

A politikai irányvonal érvényesítésére az egyik legkorábbi ügyből említhetünk szemléletes példát. Mivel az elsőfokú bíróság még nem érzékelte teljes egészében az új „széljárás”, a legfőbb ügyész megtette a szükséges helyreigazítást a fellebbezésében. „Tévedett tehát a megyei bíróság, amikor a vádlottak javára enyhítő körülményként úgy értékelte, hogy cselekményeiket túlnyomórészt a termelőségvetkezeti tagság érdekében követték el. A vádlottak tevékenységének ilyen értelmezése nemcsak jogpolitikailag, hanem gazdaságpolitikailag is téves, hiszen nem elszigetelt jelenség a csoportérdekek tisztességtelen eszközökkel történő előtérbe helyezése.”⁶⁹

S hogy a legfőbb ügyész érvelése nem maradt visszhang nélkül, mutatja a Legfelsőbb Bíróság ítéletének alábbi részlete: „Az I., a II. és a III. rendű vádlottak működésük során a termelőségvetkezeti olyan módszerekkel kívánták jogosulatlan előnyökhöz juttatni, amely módszerek alkalmazása a szocialista gazdasági rendszerben elfogadhatatlan. [...] A termelőségvetkezeti vélt vagy pillanatnyi érdekeinek a népgazdaság terhére, az irányító-ellenőrző szervek megtévesztésével történő szolgálata akkor is fokozottan veszélyes a társadalomra, ha az elkövetőket – mint jelen esetben is – elsősorban nem önös anyagi érdek motiválja. Ezért a Legfelsőbb Bíróság [...] súlyosbító körülményként a bűncselekmény elkövetéséhez vezető azt a szemléletet értékelte, amely az Állami Biztosító, a pénzügyi hatóságok, más gazdálkodó szervek, de magának a tsz vezetőségének, közgyűlésének a megtévesztésében, tudatos félrevezetésében, a törvényes rendelkezések gát nélküli kijátszásában mutatkozott meg.”⁷⁰

A fenti érvelés, a „csoportérdek ostromozása” még az 1970-es évek közepén is megjelent a bírósági ítéletek indoklásában: „Nem közvetlen saját haszonszerzés motiválta tehát a cselekmény elkövetését, hanem a konkrét szövetkezet és tagjainak mindenáron való szolgálata, a szövetkezet jó hírének mindenáron való fenntartása.”⁷¹

Az elnökök koncepciók elemeit kutatva nem kerülhető meg a sajtó szerepe. Míg az 1950-es évek olyan koncepciók pereiben, mint a Rajk-per, a hatalom nyíltan felvállalta a bírósági eljárás jogosságát, és többnyire nagy propaganda-hadjáratral tudatosította a közvéleménnyel az elítéltek bűnösségét, ezzel szemben a tsz-ellenes kampány és főleg a bírósági ítéletek sorozata elhallgatta, hogy itt ideológiai-politikai természetű ügyekről volt szó, és inkább arra helyezte a hangsúlyt, hogy köztörvényes bűnözőket ítélték el. Az 1970-es években egyik

69 MOL XX-10-e-20.065-1974 P. J. és társai periratai.

70 MOL XX-5-d-110-1974 (4. d.) P. J. és társai periratai.

71 MOL XX-10-e-22.649/1975-76 (465. d.) Sz. J. és társai periratai.

oldalán a gazdasági visszaélések, a másik oldalon pedig az elhanyagolt erkölcsi követelmények részesültek kiemelt média-figyelemben.

Az viszont teljes hasonlóságot mutat a korábbi koncepciók eljárásokkal, hogy a tsz-vezetőket is sok esetben már azelőtt lejáraták a közvélemény előtt, hogy bűnösségük bizonyítást nyert volna. Az országos napilapok (*Népszabadság, Népszava, Esti Hírlap*) mellett a megyei lapok is bekapcsolódtak a tsz-vezetők meghurcolásába. A számtalan lehetséges példa közül egy jellegzetes hangvételű cikket idéznénk. „A szövetkezet néhány alkalmazottja [...] többször figyelmeztette az elnököt: ha így irányítja továbbra is a tsz-t, a vádlottak padján végzi. K. A. elnök azonban ezt nem hitte el: »A túlzott adminisztráció, a szigorú rend – mondta – gyengítene a szakmai vezetés hatékonyságát.« A termelőszövetkezetben – most már nyilvánvaló – a vesztegetés volt a hatékonyság egyik legfontosabb eszköze: sokáig virágzott a bűnszövetkezet üzleti vállalkozása. A tsz vezetői, akik a vádirat szerint csaknem egymillió kárt okoztak a népgazdaságnak, most előzetes letartóztatásban várják ügyük tárgyalását.”⁷² Egy megjegyzés még idekívánczozik: ez az ügy az elnök felmentésével végződött.

Az évekig húzóódó perek jellemzője az is, hogy első fokon súlyos, többévnyi börtönbüntetések születtek. A helyi politikai hatalomtól távolabb eső Legfelsőbb Bíróság aztán általában jelentősen enyhítette az alsóbb fokú bíróságok által kiszabott büntetéseket. Előfordult, hogy a vádlottak előzetes letartóztatásban már le is töltötték azt a börtönbüntetést, amit végül a Legfelsőbb Bíróság kirótt.

Azon termelőszövetkezeti vezetők számára, akik tagjai voltak az MSZMP-nek, a jogerős bírósági ítélettel még nem ért véget a felelősségre vonás. A párt előtt is felelniük kellett a tetteikért. Még akkor is, ha ártatlannak bizonyultak. A párt logikája szerint ilyen esetekben is terhelte őket erkölcsi felelősség. A pártbüntetések kezdeményezése általában helyi szintről indult. A legkisebb vagy legfontosabbnak ítélt ügyekkel azonban a Központi Ellenőrző Bizottság (KEB) foglalkozott.

Sajnos erről a testületről a mai napig nagyon kevés információ található a szakirodalomban. Annyit lehet tudni, hogy a KEB fő feladatai közé egyrészt a konkrét fegyelmi ügyek, panaszok és fellebbezések vizsgálata, másrészt pedig a pártfegyelmi munka tapasztalatainak elemzése tartozott. Rögtön hozzá kell azonban tenni, hogy a KEB tevékenysége jóval több volt, mint a párttagság erkölcsi, morális viszonyainak felügyelete. Valójában a fegyelmi büntetésekkel, a pártból való kizárással állandó fenyegetettséget teremtett. Kikényszerítette a központi döntésekhez való igazodást. Mi több, különböző szinteken összefonódott a népi ellenőrzéssel, az ügyészséggel, s közöttük az információáramlás kölcsönös volt.

* * *

⁷² Esti Hírlap 1976. október 26.

A termelőszövetkezeteket érintő szigorításoknak, forráselvonásnak, a tevékenységükbe való fokozott külső beavatkozásnak, az erőltetett tsz-összevonásoknak, valamint a sikeres tsz-vezetők meghurcolásának néhány év alatt megmutatkoztak a negatív hatásai. Olyannyira, hogy 1976-tól kezdve az MSZMP vezetése fokozatosan kezdte visszavonni a megszorító intézkedéseket. Enyhült tehát a mezőgazdaságra, s főleg a termelőszövetkezetekre nehezedő nyomás.

Szimbolikus jelentőségű volt, hogy 1976-ban Kádár János első alkalommal részt vett a mezőgazdasági termelőszövetkezetek kongresszusán.⁷³ Mint mondta: „A mezőgazdaság tehát hozzájárult az életszínvonal emeléséhez, s eközben a párt politikájának megfelelően, az egész társadalom anyagi helyzetének általános javulásával együtt javult a mezőgazdasági dolgozóké is: a munkások és a parasztok jövedelmének színvonala már esztendőnk óta gyakorlatilag egyenlő.”⁷⁴ A párt első titkára érintette azt a két területét is a szövetkezeti gazdálkodásnak, amely előzőleg folyamatos támadások célpontja volt. A háztáji és kiegészítő gazdaságokkal kapcsolatban elismerte, hogy jelentékeny szerepet töltenek be az élelmiszer-ellátásban, majd azzal folytatta: „Következetesebben kell törekedni arra, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a közös és a háztáji szerves egységet alkosson.” A szövetkezeti melléküzemágakról szólva rámutatott arra, hogy „a párt és a kormány helyesel és támogat minden olyan törekvést, amely szorosan a termelőszövetkezetek tevékenységével függ össze, például gépek javítása saját műhelyekben, építőipari feladatok ellátása és legfőképpen a saját termelés élelmiszeripari feldolgoása.”⁷⁵

Az agrárszektor, s benne a termelőszövetkezetek újbóli felértékelődését jelezte, hogy a Központi Bizottság 1978. március 15-ei ülését teljes egészében a mezőgazdasági politika kérdéseinek szentelték. Ez az ülés azért is különleges, mert felszólalt az 1974-ben félreállított, ámde KB-tagságát megőrző Fehér Lajos. Drámai hangvételű felszólalásával zárta a tanulmányt: „az utóbbi öt-hat év alatt úgynevezett bűnüldöző kampány indult a szövetkezetek ellen. Számos újságcikk jelent meg lapjainkban, amelyek azt a látszatot keltették, hogy a szövetkezetek szinte táptalajjá váltak a gazdasági bűncselekmények és visszaélések számára.”⁷⁶ Statisztikai adatokra hivatkozva elmondta, hogy míg az egész gazdaságban a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények aránya 1968–1975 között 20% volt, addig ez az arány a termelőszövetkezetekben mindössze 11%.⁷⁷ Azt is hozzátette, hogy a termelőszövetkezetek rovására elkövetett bűncselekmények háromnegyed részét nem tagok, hanem külső személyek (például üzletkötő ügynökök) követték el. Fehér Lajos felszólalása végén javasolta, hogy a Központi

73 A mezőgazdasági termelőszövetkezetek I. kongresszusát 1967-ben, a másodikat pedig 1972-ben rendezték meg.

74 A mezőgazdasági termelőszövetkezetek III. kongresszusa. Népszabadság 1976. december 16.

75 Uo.

76 MOL M-KS 288. f. 4/154. ő. e. Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1978. március 15-ei üléséről.

77 MOL M-KS 288. f. 7/499. ő. e. Jelentés a Titkárságnak a népgazdaságot károsító bűncselekmények tapasztalatairól.

Bizottság alakítson egy külön bizottságot annak kivizsgálására, hogy kik a felelősök a szövetkezetellenes kampányért, s e bizottság kezdeményezze az igazságtalanul meghurcolt szövetkezeti vezetők rehabilitálását.

A Fehér Lajos által szorgalmazott bizottság felállítására nem került sor. Nem vizsgálta meg senki, hogy milyen anyagi veszteséget eredményezett a termelőszövetkezetek elleni támadás a nemzetgazdaságnak, mint ahogy azt sem, hogy milyen erkölcsi kárt okozott a koncepciós perek tortúrája a tsz-elnököknek és családjaiknak, s magának az egész szövetkezeti szektornak.

ZSUZSANNA VARGA

WHY IS SUCCESS EQUAL TO GUILT?

LEADERS OF AGRARIAN COOPERATIVES AS ACCUSED IN THE 1970S

It is commonly known that the early 1970s were burdened by a heated political conflict within the leadership of the Hungarian Socialist Workers' Party between the reformist forces and their conservative opponents. Within both the party leadership and the apparatus great was the number of those who disliked right from the outset the "New Economic Mechanism" which was launched in 1968. Most of them were driven by ideological stiffness and dogmatism into the camp of the opponents to the reform. They were joined there by the so-called heavy industrial lobby, the opposition of which was basically motivated by economic considerations. Whereas the great companies of heavy industry were slow in adapting to the new economic environment, agriculture, and before all the cooperatives performed rather well both in supplying the population and on the export markets.

Thanks to the nature of the communist power-structure, the conflict indicated above could not manifest itself openly. Yet in the sphere of ideology the cooperatives were increasingly under attack. The debate whether cooperative property – with household plots and ancillary enterprises – could be regarded as socialist property started again. It was followed by administrative measures and financial restrictions. Simultaneously, criminal actions were launched in great numbers against the leaders of cooperatives. My research has hitherto revealed more than a thousand such persons in the first half of the 1970s, which means that up to 10-15% of this group was affected by the process.

The study tries to answer the question of which institutions of the party-state system were used by the dogmatic group within the leadership in order to make legal action a mass phenomenon. Alongside the People's Control Committees, an outstanding role was played by the so-called Coordination Committee, which coordinated the work of the police, the prosecutors and the judges. On the other hand, I summarise the main characteristics of these economic show trials. Basically, the accusations enlarged some kind of generally pursued activity, which seemed contrary to the conception of the conservative forces at power, whereupon a number of leaders associated with that particular activity were chosen and put to trial as an example to intimidate the rest.

In reality, thus, those were punished who aimed at a rational economic activity, and took into consideration the requirements of the market. The defective nature of the campaign is shown by the mere fact that it was launched at a time when, thanks to the first oil crisis, the kind of flexible adaptation which was so characteristic of the cooperatives, would have been needed more than ever before.

